

Satan vermoemd

In de persoon van Marc Dutroux lijkt de ultieme Slechtheid opgestaan, en dat in een tijd dat er steeds meer boeken over Lucifer en zijn trawanten verschijnen. Is Satan via een achterdeur weer teruggeslopen in het heden? Alsof de duvel ermee speelt.

Hans Hoenjet

Ook al is de hel gesloten en is de duivel met pensioen, het Kwaad bestaat nog wel degelijk. Dagelijks komt het via CNN en het *NOS-journaal* in allerlei gedaanten tot ons. Dat is het aardige van Beëlzebub: z'n vermommingen zijn talrijk. "Please to meet you, hope you guess my name", heette het al in *Sympathy for the Devil* van de Stones.

Een maand geleden deed de Prins der Duisternis opnieuw van zich spreken in de persoon van de besnorde pedofiel Marc Dutroux, die in de massamedia uitgroeide tot de verzinnebeelding van het ultieme Kwaad. Cartoonisten voorzagen hem van bokkenpoten, vleermuisvleugels en hoorntjes. Televisieverslaggevers becommentarieerden met een mengeling van huiver en genot de speurtocht naar de slachtoffers van deze Gilles de Rais van de jaren negentig. Ingezonden-briefschrijvers beklagden zich over de afschaffing van de doodstraf en bepleitten levenslang of TBS voor Dutroux en zijn kompanen. De samenleving was diep geschokt. Het strafrecht stond met lege handen tegenover zoveel slechtheid.

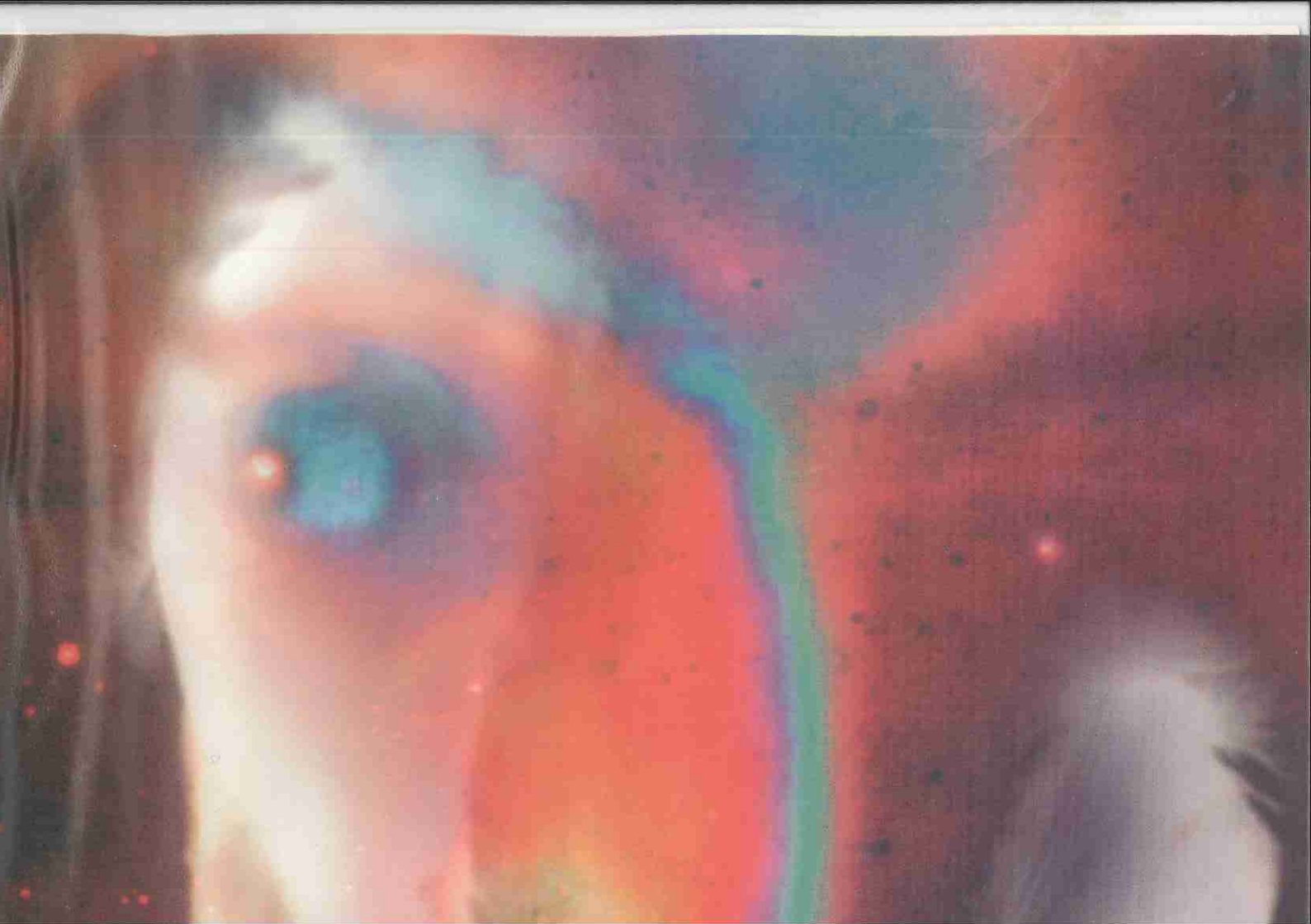
Hoe fascinerend en verontrustend het gezicht van het Kwaad blijft, demonstreerde de televisie met het dwangmatig herhalen van het *Journaal*-fragment waarin Dutroux, geëscorteerd door enkele Rijkswachten, de trappen van het Paleis van Justitie afdaalt. Dutroux als afgezant van de hel. We kijken in de ogen van de verdachte en proberen zijn natuur te doorgronden. Wat gaat er om in zijn hoofd? Is hij ziek, psychotisch of domweg rot tot op het bot? Heeft deze soortge-

noot wroeging over zijn daden? Waarom deed hij wat hij deed?

Wie het weet, mag het zeggen. Bijvoorbeeld de directeur van een Nederlandse TBS-kliniek, die in de Volkskrant verklaarde dat Dutroux een gestoorde persoonlijkheid in de klassieke psychotische betekenis van het woord is. Daarmee vertolkte hij ongewild een populaire opvatting. Dat iemand met genoeg seksuele misdrijven pleegt, is voor de meesten onder ons een onverdraaglijke gedachte. Verkrachters en moordenaars etiketteren we bijna automatisch als 'ziek' of 'abnormaal'.

Ooit werd daar anders over gedacht. In het oeuvre van Markies de Sade staan talloze passages waarin welsprekend wordt beargumenteerd dat ongebreidelde wel lust en moordzucht een grote gelukzaligheid kunnen genereren. De vreselijkste uitspattingen veroorzaken een prikkeling die op een orgasme lijkt. Wie zich overgeeft aan de overtreding van de meest elementaire taboes, volgt slechts zijn natuur. Sade propageert in zijn filosofie van het boudoir de totale bandeloosheid en belooft vrijheid en genot als we onze morele vooroordelen maar overwinnen. De advocaat van Dutroux zal de markies niet citeren. Waarschijnlijk gooit hij het op een jeugdtrauma, een weeffoutje in de genen of een verstoring van het hormonale evenwicht. In onze rechtszalen is het Kwaad verbleekt tot een afwijking.

In zo'n strafklimaat gedijen politici als het Tweede-Kamerlid Hans Hillen (CDA), die de publieke opinie bespeelde

met een instantoplossing als chemotherapie. Zijn voorstel om recidiverende delinquenten van zedenmisdriven aan 'chemische castratie' te onderwerpen, riep nogal wat hypocriete reacties wakker. Verlichte geesten die doorgaans wel geslachtsverandering, plastische chirurgie en euthanasie accepteren, hoonden nu Hillens voorstel weg. Maar waarom zou chemotherapie afkeurenswaardig zijn? Je kunt de behandeling elk moment stoppen, en dan kan de libidineuze energie zich weer ongehinderd ontplooiën. In feite is er maar één overtuigend argument tegen chemische castratie: het vernietigt de elementaire vrijheid om tussen goed en kwaad te kiezen.

Hoe pervers Hillens voorstel in wezen is, beschreef Anthony Burgess al in zijn profetische roman *A Clockwork Orange* (verfilmd door Stanley Kubrick). De held Alex is een lustig verkrachtende en geweld plegende bruut, die na een reeks misdaden wordt opgepakt. Na zijn arrestatie wordt deze rouwdouw de speelbal van politici die naar de kiezersgunst dingen. Alex moet via een therapie geconditioneerd worden tot een oppassende burger, zo luidt het oordeel. Via hersenspoeling en injecties richten de artsen hem zo af dat misdadig gedrag een ware lichamelijke kwelling wordt. Voortaan gaat elk verlangen naar verkrachting en geweld gepaard met braakneigingen en pijn. Alex is een menselijke robot geworden. Hij kan niet meer kiezen tussen goed en kwaad.

Burgess attaqueerde de motieven voor chemotherapie en andere vormen van conditionering met een citaat van T.S. Eliot: "De laatste verleiding is 't grootste verraad: men doet het goede, maar doet het kwaad." De auteur geloofde dan ook hartstochtelijk dat de vrijheid om te kiezen tussen goed en kwaad een duurzaam goed was dat hardnekkig bewaakt diende te worden. Volgens Burgess was het Kwaad iets instinctiefs, het wachtte al op ons voordat de mens op de wereld kwam. De duivel als belichaming van al het destructieve en immorele had voor hem een bijna middeleeuwse betekenis.

Het mysterie van het Kwaad heeft in dit digitale tijdperk aan kracht ingeboet. Of is dat maar schijn? Darwinisten mogen dan wel beweren dat moord en doodslag gewoon een kwestie van *survival of the fittest* is, de werkelijkheid leert dat de materie complexer is. Wie criminaliteit in reductionistische termen verklaart, heeft geen boodschap meer aan ouderwetse deugden als eer, roem en goedheid. Vergeleken met het geloof in God en de dui-

vel, stelt het darwinisme teleur door zijn miskenning van het geweten. Het slaat elke morele illusie aan duigen en laat ons met lege handen achter. Zou eerherstel van de duivel het debat over de oorzaken van misdadigheid weer reliëf kunnen geven of verzanden we daardoor juist in een primitief en gevaarlijk zwart-wit denken?

Het heeft iets verleidelijks het Kwaad weer als zelfstandige categorie te erkennen. Wie denkt dat het geloof in de eeuwigdurende strijd tussen God en de duivel tot een hernieuwd besef van goed en kwaad kan inspireren, zal zich eerst moeten verdiepen in de oorsprong van Satan. We worden op onze wenken bediend. De laatste tijd verschijnen er steeds meer boeken over Lucifer en zijn trawanten. Het gaat hier niet om clubedities van satanische genootschappen, maar om serieuze studies. Historici, bijbelexegeten, sociologen en psychiaters geven ongegeneerd blijk van hun fascinatie voor het fenomeen van het Kwaad. De duivel is weer salonfähig geworden.

Zo probeert Elaine Pagels in *The Origin of Satan* de oorsprong van het duivelgeloof te traceren. Ze begint bij de tweede tempelperiode van het late jodendom – vanaf de derde eeuw voor Christus tot 70 na Christus – en eindigt haar speurtocht in de vroege Middeleeuwen. Pagels ontdekt dat Satan in het Oude Testament niet meer dan een marginale tegenstrever van God was. In het beroemde verhaal over Job treedt hij nog op als lid van de hemelse hofhouding en Gods kleine helper. In het Nieuwe Testament ontpopt het satansgebroed zich steeds duidelijker als de vijand van de schepper van hemel en aarde. Het verhaal over de snode verleidingen waaraan Jezus blootstaat in de woestijn, illustreert dat men de duivel steeds meer macht ging toekennen.

Maatschappelijk verwierf de Boze de status van scheurmaker binnen de Israëlitische gelederen. Orthodoxe joden promoveerden hem tot handlanger van andersdenkende geloofsgenoten en ingezetenen die met Rome collaboreerden. De duivel zaaide tweedracht en verfinde zijn tactiek. Met de groei van zijn macht verwierf hij een benijdenswaardige hoeveelheid namen: Satan, Beëlzebub, Semihazah, Azazel, Belial en Prins der Duisternis. In het boek van Jesaja heet hij 'dagster, zoon van de schemering', door Milton eeuwen later vertaald in het beroemde Lucifer.

De Essenen, een puriteinse, mannelij-

ke beweging tijdens de Romeinse bezetting in de eerste eeuw na Christus, tooiden zichzelf met de geuzennaam 'zonen van het licht' en stigmatiseerden hun tegenstanders tot 'zonen van de duisternis'. Dat was tenminste duidelijk. Je hoorde bij de hemelse heerscharen of de legers van Lucifer, andere strijdgroepen waren onbekend.

De evangelist Marcus gebruikte de duivel als metafoor voor alles wat het christendom bedreigde. Volgens Pagels loopt er een bloedrode lijn van Marcus naar het antisemitisme, de Inquisitie en de heksenvervolgingen. Bij de beschrijving van het proces tegen Jezus van Nazareth bagatelliseerde deze evangelist de rol van Pilatus en schoof hij de schuld voor de dood van de Messias slinks naar de joodse Hoge Raad. Zijn collega-chroniqueurs Mattheus, Lucas en Johannes gooiden er nog een schepje bovenop en brandmerkten de joodse hogepriesters en de Farizeeën als degenen die verantwoordelijk moesten worden gesteld voor de kruisiging. En zo werd het joodse establishment gestigmatiseerd tot bondgenoot van de duivel.

Onder Nero rekenden de vervolgte christenen de Romeinse keizer en zijn functionarissen voor het gemak ook maar tot de bevriende facties van Satan. Toen onder Constantijn het christendom staatsgodsdienst werd en de kerk toenadering zocht tot de wereldlijke macht, evolueerde de duivel tot de inspirator van alle buitenstaanders die een bedreiging voor de kerk werden geacht: ketters, scheurmakers, moslims, heksen en joden.

De teneur van *The Origin of Satan* is duidelijk: de duivel werd hoofdzakelijk gebruikt om de vijand te stigmatiseren. Pagels wil met haar demythologiserende studie een bijdrage leveren aan de afbraak van het exclusivisme. Ontrafeling van de duivelmythe moet de weg vrijmaken voor verzoening met de vijand.

Frances Hill's *A Delusion of Satan. The Full Story of the Salem Witch Trials* is de perfecte illustratie van Pagels these dat het duivelgeloof onverdraagzaamheid en xenofobie baart. Deze case-history leest als een meeslepend verhaal over de heksenprocessen die van 1691 tot 1693 plaatsvonden in het puriteinse New England. Plaats van handeling was Salem, een ruraal dorpje dat verscheurd werd door twee elkaar bevechtende facties: de familie Putnam, conservatief en tanend in macht, versus de Porters die de opkomst van de handel stimuleerden en

felbegeerde stukken land nabij het water bezaten.

Wat Frances Hill in haar rijk gedocumenteerde geschiedenis vertelt, is zowel aangrijpend als luguber. De negenjarige dochter van de hel en verdoemenis prekende geestelijke Parris – een familielid van de Putnams – en een elfjarig nichtje vertoonden symptomen van hysterie nadat ze een onschuldig occult spelletje hadden gespeeld. De indiaanse slaven van de geestelijke Parris kregen de schuld van dit onverklaarbare gedrag en werden door de meisjes van hekserij beticht. Vier andere kinderen uit Salem werden korte tijd later ook besmet door het virus van de hysterie en begonnen wartaal uit te slaan. Zij wezen een bedelares en een vrouw met een scandalieuze levenswandel als handlangers van de duivel aan.

Weldra stond het hele dorp op zijn kop en vonden er geheel in de stijl van de Inquisitie heksenprocessen plaats. Bijna dertig dorpelingen kregen de strop. De waanzin nam absurde proporties aan. De godvrezende dorpelingen van Salem ketenden een vierjarige van hekserij verdachte kleuter in een kerker tot het kind krankzinnig werd. De locale sheriff verleende gretig hand- en spandiensten bij de arrestatie van de verdachten. Hij profiteerde het meest van de volkswoede en verblinding, omdat hij van elk duivels-kind de bezittingen mocht confisqueren. Toen de echtgenote van een belangrijke functionaris ook van hekserij werd beschuldigd, bemoeide de hogere overheid zich met de zaak en werden de heksenprocessen stopgezet. Een monument in het hedendaagse Salem – dat nu Danvers heet – herinnert aan de vervolgingen die half New England tegen het eind van de zeventiende eeuw teisterden.

Hill beschrijft de hele geschiedenis met veel inlevingsvermogen. Ze baseert zich op transcripties van de processen en raadpleegt tal van andere bronnen om de lacunes in haar verhaal aan te vullen. Boeiende analyses van de procesgang en de terechtstellingen verbindt ze met een overtuigend psychologisch portret van de puriteinse bevolking. In de heksenprocessen van Salem komt alles samen wat Pagels al aanstipte: het uit Europa geïmporteerde geloof in een kosmische strijd tussen de duivel en God, vermengd met rudimenten hocus-pocus, Engelse folklore en puriteinse zelfverachting.

Volgens Hill vormde de verstikkende moraal van New England een ideale voedingsbodem voor de hysterie van de meisjes. Haar reconstructie toont aan dat het door Marcus in gang gezette dualis-

me van hemel en hel een bekrompen moraal creëerde die volksgerichten als de heksenprocessen van Salem mogelijk maakte.

In Nederland kreeg de Satan van Salem minder kans. En tijdens de Zwarte Romantiek liet hij hier nauwelijks van zich horen. Hij handhaafde zich wel in het godsdienstonderwijs. Daar was hij niet meer dan het zielige achterneefje van de duivels en demonen die de middeleeuwse altaarpanelen bevolken. Of als de bleke schim van de kwelgeesten die in de trechtervormige hel van Dante's *Inferno* waren aangesteld om de vrekken, wellustigen en andere zondaars mores te leren.

Tot de tweede helft van de jaren vijftig mocht de duivel binnen de Nederlandse catechese nog kinderlijke gevoelens van angst en onschuld bespelen. Op stichtelijke plaatjes die de roomse pupillen konden inplakken en kleuren, werd de eeuwige strijd tussen goed en kwaad als een bijna middeleeuwse allegorie verbeeld. Engelbewaarders sloegen hun vleugels beschermend om vrome knaapjes en argeloze meisjes die door de duivel werden belaagd. Uit hellemonden dampten rook én zwavel. Op gloeiende roosters vastgebonden zondaars kermden vergeefs om genade. De katholieke pedagogen gingen weinig zachtzinnig te werk. Waarschuwend bijschriften als "Wie sterft in staat van doodzonde, gaat naar de hel. Hij moet God voor eeuwig missen!" moesten het jonge volkje inpeperen dat toegeven aan de verzoeken van Satan meedogenloos werd afgestraft. Nog steeds waart deze gehoornde demon door de nachtmerries van babyboomers die in de jaren vijftig met zoveel geloofs-ijver Satanplaatjes verzamelden.

Maar als de duivel een product van religieuze bangmakerij en een artefact van middeleeuws bijgeloof is, waar komt het Kwaad dan eigenlijk vandaan? Is het niet instinctief en alom aanwezig? Hoe verklaren we de slachtpartijen die de Hutu's en de Tutsi's aanrichtten, de Holocaust, het seksueel misbruik van kinderen of een zinloze daad van destructie als het doodtrappen van een argeloze passant in een Amsterdamse uitgaanswijk? Alles wat Satan aan verderfelijheid kan bedenken krijgen we dagelijks op televisie voorgeschoteld. "De som van zoveel dagelijkse waanzin moet groter zijn dan de samenstellende miserabele delen," verzuchtte John Updike onlangs in *The New Yorker*. Hij concludeert dat het Kwaad als zelfstandig naamwoord misschien niet

meer bestaat, maar dat het als adjectief nog goede diensten kan bewijzen.

De wetenschap heeft het Kwaad gereduceerd tot een weeffoutje in de genen of een verstoring van het biologisch evenwicht. Dit manco kan wellicht hersteld worden met een prik of een pil, maar dan alleen in combinatie met een psychotherapeutische behandeling, stelde de Volkskrant in een hoofdredactioneel commentaar op Hillens voorstel. De neiging tot misdadig gedrag is een behandelbare ziekte met uitzicht op genezing. Zo luidt doorgaans de opvatting van elke weldenkende intellectueel die in de zegeningen van de psychotherapie gelooft en er nog steeds Rousseau-achtige denkbeelden op na houdt.

En toch blijft er iets knagen. Frenologen, sociologen, psychotherapeuten, biologen en genetici hebben tot dusver geen alles verklarende theorie over de diepere oorzaken van het Kwaad kunnen bedenken. De kern van het mysterie blijft onaangetast. Zijn sadisme en moorddadigheid de uitkomst van een getraumatiseerde jeugd? Uit criminologische onderzoeken blijkt dat er ook serie- en lustmoordenaars bestaan die met genoeg op een jeugd in de geest van dr Spock mogen terugblikken. Wie de schuld geeft aan een fabrieksfoutje in de hersenen of de hormonenhuishouding, loopt met een grote boog om de keuzevrijheid van de mens heen.

In dat licht wordt de opvatting van Anthony Burgess – dat het kwaad instinctief aanwezig is en wacht tot het kan toeslaan – weer een aantrekkelijke hypothese. Marc Dutroux is dan niet gestoord, maar heeft welbewust en met genoeg geopteerd voor het kwaad. En zo keert de duivel via een slinkse achteringang weer terug in het heden. Niet als een vuige stinkende bok of een misdadiger die ons met afschuivend vervult, maar als een satanisch grijnzende gids die met zijn toorts de krochten en riolen van onze ziel verlicht. Per slot van rekening heeft hij al duizenden jaren ervaring in het vak.

Elaine Pagels: The Origin of Satan.

Vintage. f26,65. Importeur Van Ditmar.

Frances Hill: A Delusion of Satan. The Full Story of the Salem Witch Trials.

Hamish Hamilton. f58,30. Importeur Penguin Nederland.

Bernard McGinn: De Antichrist. De geschiedenis van tweeduizend jaar aardse verdorvenheid. Trion. f49,50.